

DOSSIER

Trajectòria vital de Francesc Comellas

Sílvia Sáiz - Ernest Gallart

Resseguir la trajectòria vital de Francesc Comellas suposa caracteritzar alhora una història de vida¹ i un model de deportació espanyola al KL Mauthausen. La seva experiència personal explicaria els itineraris concentracionaris dels integrants del *Kommando* César i presentaria similituds amb altres *kommandos* exteriors com seria el cas del de Bretstein i del de Leibnitz, a Estíria, i del de Passau, a Baviera.

El present resum és una síntesi descriptiva, de diferents materials que s'han enregistrat, publicat o recopilat al voltant de Francesc Comellas i que constitueixen la seva història de vida².

Francesc Comellas pertanyia tipològicament als homes d'acció sorgits a redós de les organitzacions obreres del període anterior a la Guerra Civil Espanyola. Nascut el 9 de gener de 1917 a Castellar del Vallès, en una família obrera, ben aviat va adquirir unes profundes conviccions llibertàries que el portaren a militar a la CNT. Un cop esclatat el sollevament militar de juliol de 1936 s'allistà voluntari a la columna Solidaridad Obrera i destinat a combatre al front d'Aragó. Reclamat per organitzar les col·lectivitats, retorna a Castellar. Quan va ser cridada la seva lleua l'any 1937, ingressà a l'exèrcit republicà, a la 213 Brigada Mixta, 66 Divisió del XXè Cos d'Exèrcit. El mes de desembre participà en els combats de Terol i posteriorment a la batalla de l'Ebre.

L'ÈXODE

El gener de 1939, davant l'esfondrament republicà a Catalunya, inicia la retirada cap a la frontera francesa que creua a principis de febrer per les muntanyes que envolten Arles-sur-Tech (Pyrénées-Orientales), des d'on fou conduït per gendarmes fins al camp de futbol que havia esdevingut camp de trànsit.

L'INTERNAMENT

L'estada a Arles-sur-Tech seria breu. En camió va ser traslladat a Argelès-sur-Mer, a la costa dels Pyrénées-Orientales. En arribar, ja va trobar el camp una mica organitzat, tot i que les condicions de vida seguien sent molt dures. El camp s'ordenava en illots de barraques i a cadascuna hi havia una cuina a cura dels internats. A les racions, escasses, hi predominaven les llegums i les verdures i la carn era escassa. En un extrem del camp s'instal·laren les latrines que es buidaven regularment. Les malalties com la sarna, la colitis i la disenteria, eren omnipresents. L'aigua per al consum s'obtenia de les mateixes platges amb bombes de mà. La vigilància del perímetre era encomanada als gendarmes i als senegalesos. Més a l'exterior, per detenir els fugitius, patrullaven *spahis*³ a cavall. Posteriorment va ser traslladat als camps de Barcarès i de St.-Cyprien (Pyrénées-Orientales).

L'ESTADA A LES COMPANYIES DE TREBALL

Cap a finals de 1939, un cop esclatada la 2a Guerra Mundial, Francesc Comellas fou obligat a enquadrar-se en una companyia de treballadors militaritzada que realitzava tasques de fortificació per a l'exèrcit francès, concretament a la 114 i destacat a la *Ligne Maginot*⁴ a la zona de la Moselle. Aquí es construïa una rasa antitanc i uns *blockhaus* de ciment armat. La companyia era vigilada

per una desena de gendarmes que els donaven un tracte fred, quasi despectiu. Per contra, els soldats i els sots-oficials francesos es comportaven millor.

L'INTERNAMENT EN UN STALAG

Quan l'exèrcit alemany inicià l'ofensiva sobre França el maig-juny de 1940 i arribaren a la *Ligne Maginot*, Francesc Comellas es trobava en un tren de transport de material de construcció a l'altura de Remiremont, als Vosges, quan va ser requisat i portat a una caserna d'on s'escapolí i prengué direcció Sud. Desorientat, passà de control en control fins que fou acollit per un contingent del 28è regiment d'Enginyers, companyia de ràdio, que l'enquadrà. Per ràdio s'assabentà de l'ordre de depositar les armes que ordenava el mariscal Pétain i el 22 juny de 1940 es lliuraren a la Wehrmacht que els capturaren i els traslladaren, a peu i durant quatre dies, al *frontstalag*⁵ 210, als voltants d'Estrasburg, al Bas-Rhin. Poc temps després, l'instal·laren en una caserna a la mateixa ciutat d'Estrasburg, convertida en l'*stalag*⁶ V-D. Aquí compartia recinte amb presoners de guerra francesos i anglesos. A Francesc Comellas el destinaren a treballar carregant carcasses als molls del Rin i a desmuntar fàbriques que eren transportades a l'interior del Reich.

A principis de desembre de 1940 els republicans espanyols foren interrogats per la Gestapo⁷ que procedí a realitzar unes fitxes personals i pocs dies després foren informats que serien traslladats a Àustria en qualitat de treballadors civils. La nit de l'11 al 12 de desembre de 1940, vuit-cents quaranta-sis espanyols de l'*stalag*

d'Estrasburg foren traslladats en tren de passatgers fins a l'estació de Mauthausen on arribaren el 13 de desembre⁸.

L'ESTADA AL KONZENTRATIONS-LAGER MAUTHAUSEN

A l'estació de Mauthausen hi arribaren de matinada. Allí els esperava un destacament d'SS amb gossos. Quan el tren s'aturà, els feren baixar a crits, formar i dirigir-se al camp passant pel mig del poble. A la sortida, hi ha una drecera que travessa pel mig de boscos; era aquí on s'iniciava la violència. El pas era ràpid i, si algú no seguia, era colpejat.

Quan el grup de Francesc Comellas va arribar, accedí al camp per la porta principal. Formaren i els comptaren. Els rebé personalment el comandant Frank Ziemeis⁹ auxiliat d'un intèrpret. Va fer una arenga plena d'amenaçes. Els tràmits d'admissió foren els de rigor: primer, hagué de despullar-se i deixar tota la roba davant seu; seguidament, els barbers li afaitaren totes les parts del cos, el dutxaren i li proporcionaren l'uniforme de deportat (pantaló, jaqueta, abric, calçotets llargs, una camisa i una gorra, el *mützen*) en roba ratllada de cotó, prima i de mala qualitat; i finalment fou adscrit a una barraca de quarantena, on fou rebut pels *kapos*¹⁰. Quan entrà al camp, també passà un reconeixement mèdic a cura d'un grup d'oficials sanitaris de les SS.

Al cap d'uns dies reberen el número de la matrícula i el triangle que indicava la seva categoria i la nacionalitat, i que calia cosir a la part superior esquerra de la jaqueta. En el seu cas era el triangle blau d'apàtrida i amb la S d'*spanier* amb el número 4717.

Els horaris eren llargs i penosos, especialment a l'estiu. Els llevaven al voltant de les cinc del matí a crits i bufetades, es rentaven ràpidament - mullant-se la cara - i, de seguida, cap a fora. Formaven fins que apareixia el SS responsable de la barraca. Abans que arribés els caps d'*stube*¹¹ ja els havien comptat diverses vegades. Donaven el total i el SS responsable s'ho mirava i tornava a comptar. Si estava conforme, feia trencar files i es repartia un succedani de cafè. Després es procedia al recompte general del camp, que es feia un cop al matí i un altre al vespre. Fins i tot els morts del dia s'hi havien de posar perquè quadressin les dades. Si no faltava ningú, es formaven els grups de treball i sortien del camp en formació de cinc marcant el pas perquè poguessin ser comptats de nou. Quan en faltava algun, per equivocació o fuga, la formació podia durar

Francesc Comellas, Andreu Blasi i Josep Carreras un cop alliberats, a Vöcklabruck, el maig de 1945. AMC. Fons sobre la Deportació 1939-1945 2.1.Fons Fotogràfic.

hores i hores. N'hi havia que queien desmaiats i calia sostenir-los. Quan feia fred, que era sovint, es fregaven les espatlles per no gelar-se.

Al camp es passava molta gana i es cercaven tota mena d'estratègies per aconseguir suplementos tot i que si eren sorpresos "organitzant" queviures, eren morts.

La resta del mes de desembre de 1940 i de gener de 1941, passà la quarantena¹² i no el feren treballar; únicament fer instrucció: dues hores al matí i dues hores a la tarda.

Dins el camp central, estigué destinat uns dies al grup de la cuina, al *kommando* de la carretera, i tres setmanes a la pedrera, que dista uns cent metres del camp baixant per una escala costeruda, amb cent vuitanta-sis graons irregulars i cantelluts.

EL DESTACAMENT EN KOMMANDOS EXTERIORS

A principis de juny de 1941, a l'*apellplatz*¹³ de Mauthausen van fer una crida als espanyols. Formaren i els SS passaren revista a les files i feren una selecció. Només escolliren aquells que semblaven més forts. Un SS els digué que allà on anaven tindrien molta feina i molt menjar. Francesc Comellas adoptà una postura vigorosa i fou seleccionat¹⁴. El 6 de juny¹⁵ sortí en un grup de treball compost exclusivament per deportats republicans espanyols, uns tres-cents cinquanta, *kapos* inclosos, cap a un indret situat a seixanta quilòmetres de distància de Mauthausen, a Vöcklabruck, a Oberösterreich. L'*oberkapo* i *lagerälteste*¹⁶ del grup era Cèsar Orquín, un valencià que parlava molt bé l'alemany i que havia fet d'intèrpret a la barraca 6 i de *winkekkapo*¹⁷ a la pedrera.

Els hi enviaren per tal que construïssin un pont sobre el riu Vöckla i els accessos per fer una variant, per tal que la carretera no passés pel mig de la localitat¹⁸. Quan hi arribaren, el camp ja estava construït al costat d'una barriada, a prop de la carretera que va de Linz a Salzburg, a tres-cents metres de l'estació, en una zona anomenada Wagrain.

La feina iniciada a Wagrain no s'acabà, com la de tants altres *kommandos*, i als voltants del 17 de maig de 1942 tot el grup fou enviat a un llogarret a la riba del riu Enns, a Oberösterreich. Havien restat a Vöcklabruck poc més d'onze mesos.

El 8 de febrer de 1942 s'iniciaven els treballs de construcció del basament per a una central hidroelèctrica per a l'empresa *Ennser Kraftwerkbau AG*, a la riba del riu Enns, a Ternberg, tot i que els integrants del *Kommando* Cèsar no hi van arribar fins el 17 de maig. Ternberg era un *kommando* gran, amb un lager ampli, compost per moltes barraques, on hi havia presoners de guerra i treballadors civils que tenien més llibertat. Amb ells, els espanyols, únics deportats, intercanviaven pa per cigarretes¹⁹.

La feina era molt feixuga i els espanyols col·laboraren en l'excavació dels fonaments, en la construcció del mur de la presa i dels accessos. La feina no s'acabà, com en tants altres *kommandos*, i després de poc més de vint-i-vuit mesos, el 18 de setembre de 1944, deixaren Ternberg i retornaren cap el KL Mauthausen.

EL RETORN AL CAMP CENTRAL

Al KL Mauthausen romangueren dos mesos i mig al camp III, el de quarantena, en una barraca on no havien de fer res. El *Kommando* tenia bona reputació entre els oficials i el reservaren per treballar en comeses més importants pel decurs de la guerra.

EL KOMMANDO CÉSAR A REDL-ZIPF

A principis de desembre de 1944, els destinaren a reforçar un *kommando* en el qual es fabricaven míssils, els V-2, i es falsificava documentació i paper mone-

da²⁰ i que ja existia des de setembre de 1943 quan, es construí un *lager* dependent del KL Mauthausen al poble de Redl-Zipf, a Oberösterreich, a quaranta-dos quilòmetres de Salzburg. Era un complex soterrani que aprofitava les caves d'una fàbrica de cervesa, la Brauerei Zipf. La feina al camp consistia a fer fonaments i estructures amb ciment armat per instal·lar una nova banda de motors que produïssin oxigen líquid, combustible per als ginys, i refer els bancs de proves. El *lager* es trobava en uns camps al costat d'una carretera molt recta, a uns tres-cents metres dels túnels. Era un camp internacional on hi havia presos de moltes nacionalitats.

L'ALLIBERAMENT

A principis de maig de 1945²¹ els feren formar a l'*apellplatz*²². Portaven tot l'equip i anaven provistos de queviures repartits del magatzem de la cuina. Els conduïen al camp d'Ebensee, situat a cinquanta quilòmetres, a la riba del llac Traunsee. Caminaren tot el dia fins que arribaren a una casa de pagès, a Gampern, a Oberösterreich, on els guàrdies tenien planejat fer nit. Van dormir a la quadra, a la palla, tots junts, amb els SS. L'endemà continuaren la marxa vorejant el llac Attersee en direcció sud per la riba esquerra. Hi havia muntanyes molt altes; al mig, la carretera i el llac. Francesc Comellas tenia molta por d'anar al camp d'Ebensee perquè recordava Badajoz²³. Temia que, en un moment, matessin els deportats dins d'aquest camp. I no hi volia anar de cap manera; no volia perdre la vida en el darrer moment.

La columna continuà caminant mig formada, perquè els SS no miraven gaire prim. Es va proposar assaltar els guardians i prendre'ls-hi les armes i les dues metralladores que portaven i després fugir muntanya amunt i a dalt fer línia. Hi hagueren pogut combatre molt bé perquè eren muntanyes pelades; no hi havia cap arbre i no s'haguessin pogut emboscar. Però no es posaren d'acord i si no es feia en conjunt Francesc

Comellas opina que no hagués anat bé. I seguiren marxant. El cap dels guardians era un noi del Tirol que mai no els havia fet res, al contrari. La resta de la guàrdia eren *volksdeutsches*, alemanys ètnics dels Balcans, camperols de Iugoslàvia i de Romania, que no s'havien ficat amb ells; ja veien la guerra perduda.

Seguiren en direcció sud perquè calia arribar allà on fos. S'aturaren al peu d'una muntanya i els SS ja no tenien molt interès a vigilar. Era el dos de maig i feia un sol molt calent. Estaven asseguts sobre una soca de pi i el SS que Francesc Comellas tenia a la vista portava el fusell travessat sobre els genolls i dormia, només mirava de tant en tant, i tornava a dormir. Comellas va dir en Josep Carreres que se n'anava. A dos-cents o tres-cents metres hi havia arbres, un bosc molt espès, i una muntanya molt costeruda; s'hi corrien els taparrien les branques. Carreres decidí seguir-lo. Dos valencians²⁴ que estaven al costat ho van sentir i van demanar afegir-se a l'escapada. Els quatre van córrer cap als arbres i van pujar corrent fins que van perdre l'alè. No van sentir cap tret. Pujaren fins al cim i des de dalt estant divisaven el llac i la carretera que passava al costat. Veien el moviment de tropes, la retirada d'una divisió blindada. Varen estar allà tres o quatre dies fins que varen veure unes tropes estrangeres en camions. Aleshores varen baixar i s'adonaren que estaven alliberats. Pararen els camions i es posaren en contacte amb els americans. Un oficial els va demanar que s'adrecessin a un poble que era a prop on els donarien menjar i allotjament i els explicà que la guerra estava pràcticament acabada. Es van acomiadar i continuaren, ja lliures, la seva marxa, sense resistència ni combats, per la riba del llac. Molt a prop d'allí coincidiren amb un altre espanyol del grup de Redl-Zipf, Andreu Blasi Rabasa²⁵, que els explicà que els guàrdies de la columna que havien deixat enrera, quan van veure els americans, tiraren els fusells i van fugir cap als boscos, alliberant els altres deportats.

¹Segons la nomenclatura que proposa Norman K. Denzin. Vegeu Daniel BERTAUX (1993). "La perspectiva biogràfica..." dins *La Historia oral: métodos y experiencias*. Madrid, Debate.

²Bàsicament es tracta dels següents materials: David SERRANO (2001). *Un català a Mauthausen. Testimoni de Francesc Comellas*. Barcelona, Pòrtic; Ernest GALLART i Silvia SÁIZ (1999). "Història oral i deportació republicana espanyola al KL Mauthausen: el cas de Castellar del Vallès". *Arraona* (Sabadell), núm. 22, hivern, p. 33-57 i del *Fons sobre la deportació 1939-1945* dipositat a l'Arxiu Municipal de Castellar del Vallès (AMC) les subseccions 2.4.2. *Expedients personals* i 2.3.1. *Testimonis*.

³Tropes colonials de cavalleria nord-africanes que servien a l'exèrcit francès.

⁴Sistema de fortificacions construït, els anys 30, per iniciativa del ministre André Maginot davant la frontera alemanya.

⁵Els *frontstalags*, abreviatura de *frontstammlager*, eren camps de presoners de guerra provisionals, emplaçats a les immediacions de les zones de combat.

⁶Els *stalags*, abreviatura de *stammlager*, eren camps estables de presoners de guerra.

⁷Gestapo, *Geheime staatspolizei*, policia secreta de l'estat que formava part de la RSHA.

⁸Montserrat ROIG (1995). *Els catalans als camps nazis*. Barcelona, Edicions 62, p. 517.

⁹L'*SS-Obersturmbannführer* (tinent coronel) Frank Zierris, era un antic fuster que feu una ràpida carrera dins el batalló que s'encarregava de la vigilància dels camps, el batalló *SS Totenkopfverbände*. Era el responsable del sistema concentracionari del KL Mauthausen. Fou ferit de mort el 23 de maig de 1945 pels antics deportats quan tractava de fugir.

¹⁰Mot d'origen italià, *il capo*, la testa. Deportat responsable dels grups de treball. Amb molta freqüència es tractava de detinguts de dret comú.

¹¹Deportats responsables d'un *stube*, una de les dues ales en què es divideix una barraca. Era un bon destí dins del camp.

¹²La quarantena, entesa com a període d'aïllament preventiu sanitari i d'aclimatació, fou passat per tots els deportats quan entraven al KL Mauthausen, fins i tot quan retornaven d'una estada en un *kommando* exterior. Ara bé, la durada mai arribà als quaranta dies, sempre fou molt inferior en funció de les necessitats de mà d'obra del sistema concentracionari i en alguns casos no passà d'una nit. Tot i estant en aquest període se'ls feia treballar.

¹³Patí de recomptes i de reunions.

¹⁴Els deportats que formaren el *Kommando* testifiquen sempre que per diferents mitjans, converses entre deportats, confidències d'espanyols situats a les oficines del camp o per la coneixença personal de Cèsar, procuraren tenir el millor aspecte durant les seleccions per ser escollits.

¹⁵La cronologia prové d'un document del mateix Comellas anomenat *Historia del primer grupo de españolas que salimos del campo de Mauthausen*, Austria, 12-3-1999.

¹⁶Responsable dels grups de treball i del *lager*.

¹⁷Terme despectiu que fa referència als responsables secundaris del treball.

¹⁸Els treballs foren adjudicats a l'empresa DEST, *Deutsche Erd und Steinbruch Gesellschaft*, una firma de la SS, per encàrrec de les autoritats locals de Vöcklabruck.

¹⁹L'empresa civil per a la qual treballaven donava una prima per bon rendiment que consistia en un nombre de cigarrets diaris. Al treballar amb presoners de guerra i empleats civils, existia la possibilitat de fer bescanvis de tabac per queviures.

²⁰Aquesta informació, per la seva natura, tot i que la refereix com a coetània, fou coneguda evidentment *a posteriori*.

²¹A partir de gener de 1945 els treballs s'anaven paralitzant. Els enginyers i els tècnics no volien córrer riscos ara que la fi de la guerra i del III Reich era tan propera. El camp s'anava buidant poc a poc. Circularen rumors que els espanyols serien retornats al KL Mauthausen i a finals de març els feren formar. Cèsar Orquín en separà cent i els transportaren en camions a Gusen II. Malgrat la mala fama d'aquest camp, foren molt ben rebuts tant pels *kapos* com pels SS. L'explicació és ben simple: el cap dels *kapos* era un espanyol, Indalecio González, "el Asturias". Dos grups més d'espanyols abandonaren el *lager* el 24 i el 27 de març en direcció al KL Mauthausen. A finals de mes, no quedaven a Redl-Zipf més que noranta polonesos, vuitanta espanyols, cinquanta italians, nou francesos, sis txecs i alguns alemanys, belgues, iugoslavs i russos.

²²Els més dèbils i els eslaus sortiren en camions cap al camp d'Ebensee. La resta, els llatins, anirien a peu escortats per una petita guàrdia.

²³Durant la primera fase de la guerra civil, el 13 d'agost de 1936, les tropes del general Yagüe, que es dirigien a Madrid, assetjaren Badajoz, que oposà una aferrissada resistència. En dia i mig, dominaren la ciutat. L'ocupació fou seguida d'una duríssima repressió contra els defensors, que foren concentrats a la plaça de braus i afusellats. Es calcula que hi moriren al voltant de dues mil persones.

²⁴Es tracta de Santiago Martínez i José Marín.

²⁵Andreu Blasi Rabasa (10 de novembre de 1910, Selva del Camp, Tarragona - 4 de juliol de 1990 Vöcklabruck) deportat amb la matrícula 4.632 al KL Mauthausen.